International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly
ISSN – 2347-7075
Impact Factor – 7.065
Vol.7 No.3 Jan –Feb 2020

रायगड जिल्ह्यातील शैक्षणिक ग्रंथालयांमध्ये ऑनलाइन संसाधनांची जागरूकता : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन

अनंत मा. थोरात
ग्रंथपाल डॉ. सी. डी. देशमुख वाणिज्य आणि सौ. के. जी. ताम्हाणे कला महाविद्यालय
रोहा जि. रायगड.
Email: anantthorat2002@gmail.com

सारांश

सध्याचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे त्यामुळे सध्यस्थितीत माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानामध्ये प्रचंड वेगाने बदल आणि वाढ होत आहे. शैक्षणिक ग्रंथालयांमधील ई-संसाधनांमुळे शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना अद्ययावत माहिती आणि जगभरातील माहिती उपलब्ध करून देऊन त्यांचे शैक्षणिक तसेच संशोधन कार्य वाढवण्यास सक्षम केले आहे. या अध्यायानामध्ये शैक्षणिक ग्रंथालयामधील उपभोक्ते मुख्यत: विद्यार्थ्यांद्वारे ऑनलाइन संसाधनांच्या उपलब्धता आणि उपयुक्तता पातळीवर लक्ष केंद्रित करतो. या आयसीटी युगातील विद्यार्थ्यांना योग्य वेळी योग्य माहिती दिली पाहिजे. ई-संसाधनांद्वारे पूरक असलेल्या ग्रंथालय सेवा समकालीन वापरकर्त्यांसाठी एक उत्तम वरदान आहे. प्रस्तुत अध्यानाचे उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांसोबत शैक्षणिक ग्रंथालयांच्या उपयोगातील संबंध आणि स्थितीचे विश्लेषण करणे आणि शैक्षणिक ग्रंथालयांच्या सकारात्मकतेचे आणि भविष्याचे विश्लेषण करण्यासाठी वापराचे परस्परसंबंध विश्लेषण करणे हे आहे. हा अभ्यास रायगड जिल्ह्यातील कला आणि वाणिज्य महाविद्यालयांमध्ये अभ्यासासाठी घेतलेल्या तीन संबंधित संस्थांमधील पदवीधर स्तरावरील विद्यार्थ्यांसाठी मर्यादित आहे. 2019-2020 या शैक्षणिक वर्षातील विद्यार्थ्यांमध्ये हा अभ्यास करण्यात आला आहे. हा अभ्यास प्रामुख्याने विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावर आधारित विश्लेषणात्मक आणि वर्णनात्मक अभ्यास आहे.

कीवर्डस: शैक्षणिक ग्रंथालय, आयसीटी, इ-साधने, इ-जर्नल, इ-बुक इ.

प्रस्तावना

समाजाच्या जडणघडणीत आणि प्रगतीमध्ये विद्यार्थी महत्त्वाची भूमिका बजावतात. त्यांना निर्णय घेण्यासाठी, नवीन तंत्रे आणि तंत्रज्ञान विकसित करण्यासाठी, विद्यमान ज्ञान सुधारण्यासाठी आणि त्यांच्या शैक्षणिक आणि संशोधन क्रियाकलापांमध्ये नवीन ज्ञान आणि तंत्रे देण्यासाठी माहितीची आवश्यकता असते. त्यांच्या संस्थांची ग्रंथालये शिक्षण, संशोधन आणि शिकण्याच्या क्रियाकलापांना पाठिंबा देऊन तरुण पिढीची मानसिक वृत्ती वाढवण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. शैक्षणिक ग्रंथालयांचे महत्त्व लक्षात घेता, ग्रंथालय म्हणजे शैक्षणिक संस्थांचे हृदय म्हणून पहिले जाते. आज आयसीटी क्षेत्रातील विकास आणि ऑनलाइन संसाधनांचा सर्वात सोपा प्रवेश यामुळे शिक्षणतज्ञांना त्यांचे शिक्षण घेण्यास खूप मदत होते. शैक्षणिक ग्रंथालये आणि विद्यार्थी यांच्यातील उपयोगाच्या संबंधांचे विश्लेषण करणे आणि शैक्षणिक ग्रंथालयांच्या ऑन लाईन साधनांच्या उपयुक्ततेचे आणि भविष्याचे विश्लेषण करण्यासाठी वापराचे परस्परसंबंध विश्लेषण करणे हे प्रस्तुत पेपरचे उद्दिष्ट आहे.

पूर्व साहित्याचा आढावा

अरोरा जगदीश आणि त्रिवेदी कृती (2011) या अध्यायानामध्ये अभ्यासपूर्ण सामग्रीसाठी राष्ट्रीय ग्रंथालय आणि माहिती सेवा पायाभूत सुविधांचा अभ्यास: ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश वाढवणे”यावर भर दिला आहे.एन-लिस्ट कार्यक्रम

महाविद्यालायामध्ये ई-संसाधनांचा प्रवेश प्रदान करण्याच्या स्वरुपात यशस्वीरित्या नेतृत्व केले आहे. अभियांत्रिकी आणि तंत्रज्ञान संस्थांच्या माहितीच्या गरजा पूर्ण करणारे अनेक कन्सोर्शिया आहेत. संशोधन प्रयोगशाळा, संरक्षण संशोधन आणि विकास प्रयोगशाळा, विद्यापीठे आणि उच्च शिक्षणाच्या इतर संस्था, यापैकी कोणतीही संस्था महाविद्यालयांमधील वापरकर्त्यांना लक्ष्य करत नाही. NLIST कार्यक्रम आणि इतर कंसोर्टिया उपक्रम प्रभावीपणे डिजिटल विभाजन कमी करतात आणि राष्ट्राला माहिती समृद्ध समाजाकडे वाटचाल करण्यास मदत करतात. परिमाणात्मक आणि गुणात्मक संशोधन आउटपुटवर असा प्रभाव विश्व, तांत्रिक संस्था आणि संशोधन आणि विकास प्रयोगशाळांमध्ये आधीच स्पष्ट आहे ज्यांना एक किंवा इतर संघाद्वारे ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्याचा फायदा झाला आहे.

पाटील डी.बी, आणि परमेश्वर, (2009) "गुलबर्गा विद्यापीठ, गुलबर्गा येथील प्राध्यापक सदस्य आणि संशोधन विद्वानांकडून इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांचा वापर: एक सर्वेक्षण" या शीर्षकाच्या अभ्यासामध्ये, गुलबर्गा विद्यापीठ, गुलबर्गा येथील प्राध्यापक सदस्य आणि संशोधन विद्वानांनी इलेक्ट्रॉनिक संसाधने आणि त्यांचा वापर याबद्दल स्पष्टीकरण दिले आहे. गुलबर्गा विद्यापीठातील विविध पीजी विभागांमधील प्राध्यापक सदस्य आणि संशोधकांच्या माहितीच्या गरजांचा अभ्यास करण्यासाठी प्रश्नावलीद्वारे डेटा संकलित केला जातो. गुलबर्गा युनिव्हर्सिटी ग्रंथालयमध्ये उपलब्ध इलेक्ट्रॉनिक संसाधने त्यांच्या माहितीच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी खूप उपयुक्त असल्याचे या पेपरने उघड केले आहे. इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांचा वापर करण्यासाठी प्राध्यापक आणि संशोधन अभ्यासकांना प्रशिक्षण देण्याची गरज आहे.

सिंग आर.के.जे आणि देवी टी.एम, (2009) "मणिपूर विद्यापीठात इंटरनेट आधारित ई-संसाधनांचा वापर: एक सर्वेक्षण" या शीर्षकाच्या त्यांच्या अभ्यासात प्राध्यापक, संशोधक, प्रशासक, अधिकारी, विद्यार्थी आणि त्यांच्यासाठी माहितीचा स्रोत म्हणून इंटरनेट वापरल्याचे आढळले; अनियमित वीज पुरवठा आणि कमी-स्पीड इंटरनेट ऍक्सेस या इंटरनेटशी संबंधित सामान्य समस्या आहेत, फुल-टेष्ट जर्नल उपलब्धता, असे नोंदवले गेले आहे की इंटरनेट हे माहितीचे अतिशय उपयुक्त स्त्रोत आहे, जलद इंटरनेटसाठी आवश्यक मूलभूत पायाभूत सुविधा प्रदान करण्यासाठी पुरेसे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

मुरुगनेसन एन, आणि बालसुब्रमणि आर (2011) सदर अध्ययनामध्ये तामिळनाडूमधील संशोधन आणि विकास ग्रंथालयांमध्ये माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा उपयुक्तता आणि वापर तपासण्यासाठी एक अभ्यास केला. संशोधन आणि विकास संस्थांनी कंसोर्टिया आधारित सबस्क्रिप्शनला प्राधान्य द्यावे आणि त्यांच्या लायब्ररी वापरकर्त्यांना चांगल्या ICT आधारित सेवा आणि उत्पादनांसाठी माहिती तंत्रज्ञान प्रशिक्षित कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती आणि निधी वाढवावा असे या अभ्यासात सुचवले आहे.

जोन्स एम.एफ., (2005) सदर अध्ययनामध्ये शैक्षणिक ग्रंथालयांमधील संदर्भ सेवांमध्ये पारंपारिकपणे सामान्य संदर्भ प्रश्न, माहिती गोळा करणे, संशोधन धोरणांचा विकास, संसाधनांची निवड आणि मध्यस्थ डेटा बेस शोध यांचा समावेश होतो. तथापि, अंतर संदर्भ सेवा, समोरासमोर व्यवहार करण्याऐवजी, इंटरनेट सेवांवर लक्ष केंद्रित करून अधिक "नव-पध्दती" चा अवलंब यावर विशेष प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. विद्यार्थ्यांची ऑनलाइन संसाधने वापरण्याची सवय शोधणे.

2. रायगड जिल्ह्यातील कला आणि वाणिज्य महाविद्यालयातील विविध अभ्यासक्रमांशी संबंधित ग्रंथालय वापराची विद्यार्थ्यांची पातळी, परिणामकारकता शोधणे.

3. विद्यार्थ्यांच्या ई-संसाधनांचा प्रभावीपणे वापर करण्याचे मार्ग आणि माध्यमे शोधणे.

अभ्यासाची व्याप्ती आणि मर्यादा

सदर अभ्यास हा रायगड जिल्ह्यातील कला आणि वाणिज्य महाविद्यालयात अभ्यासासाठी घेतलेल्या तीन संबंधित संस्थांमधील पदवीधर स्तरावरील विद्यार्थ्यांसाठी मर्यादित आहे. 2019-2020 या शैक्षणिक वर्षातील विद्यार्थ्यांमध्ये हा अभ्यास करण्यात आला आहे. हा अभ्यास प्रामुख्याने विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावर आधारित विश्लेषणात्मक आणि वर्णनात्मक अभ्यास आहे.

अभ्यासाचे महत्त्व

अभ्यासाचे महत्त्व विद्यार्थ्यांच्या जीवनातील शैक्षणिक ग्रंथालयाच्या भूमिकेबद्दलच्या अंतर्दृष्टीमध्ये आहे. अशी आशा आहे की हा अभ्यास इतर अशा ग्रंथालय, प्राध्यापक आणि प्राधिकरणासाठी वापरकर्त्यांच्या माहितीची आवश्यकता जाणून घेण्यासाठी आणि भविष्यातील संकलन आणि विकासासाठी त्यांना ठोस दिशा देईल.

गृहीतके

1. विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाचा स्तर ICT वापरण्याच्या उद्देशावर प्रभाव टाकतो.
2. वापरकर्ते ग्रंथालयाद्वारे प्रदान केलेल्या ICT आधारित सेवांबद्दल समाधानी आहेत.
3. विद्यार्थ्यांमध्ये शोध इंजने आणि शोध तंत्र वापरण्यात फारसा फरक नाही.
4. विद्यार्थ्यांमध्ये ICT वापराच्या पद्धतीत कोणताही लक्षणीय फरक आढळत नाही.

संशोधन पद्धती

सदर अध्ययनात नमुने गोळा करण्यासाठी सॅम्पलिंग पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. महाराष्ट्रातील रायगड जिल्ह्यातील कला आणि वाणिज्य महाविद्यालयात शिक्षण घेणाऱ्या पदवी शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडून माहिती गोळा करण्यात आली आहे. माहिती गोळा करण्यासाठी आणि विश्लेषणासाठी प्रश्नावली पद्धत अवलंबली गेली. ज्या प्रश्नावली अपूर्ण होत्या त्यांचा अभ्यासासाठी विचार केला गेला नाही. माहिती संकलनाचे साधन: प्रश्नावली हे अभ्यासातील सहभागींचे सॅम्पलिंग पद्धतीचा अवलंब आणि तार्किक कारणांसाठी माहिती संकलनाचे पसंतीचे साधन होते. माहिती संकलनाचे साधन म्हणून प्रश्नावली पद्धत अवलंबली गेली.

माहितीचे विश्लेषण

अभ्यासासाठी शैक्षणिक विद्यार्थ्यांची स्थिती विचारात घेण्यात आली आहे. असे मानले जाते की विद्यार्थ्यांच्या स्थितीचा ग्रंथालयाच्या वापरावर प्रभाव पडतो' म्हणजे, UG विद्यार्थ्यांचा ग्रंथालयाचा वापर इतरांपेक्षा उच्च पातळीवर असतो. यासाठी, विद्यार्थ्यांचे त्यांच्या स्थितीच्या आधारावर दोन श्रेणींमध्ये वर्गीकरण करण्यात आले होते ते म्हणजे PG विद्यार्थी आणि UG विद्यार्थी ते खालील तक्त्यामध्ये दर्शविल्याप्रमाणे

तक्ता क्र. १. विद्यार्थ्यांची स्थिती आणि ग्रंथालयाचा वापर यांच्यातील संबंध

अ.क्र.	विद्यार्थी स्थिती	प्रतीसाद्कर्ते	ग्रंथालयाचा सरासरी वापर	टक्केवारी
1	पीजी विद्यार्थी	207	203.28	98.20
2	युजी विद्यार्थी	253	191.80	75.81
3	एकूण	460	395.08	85.88

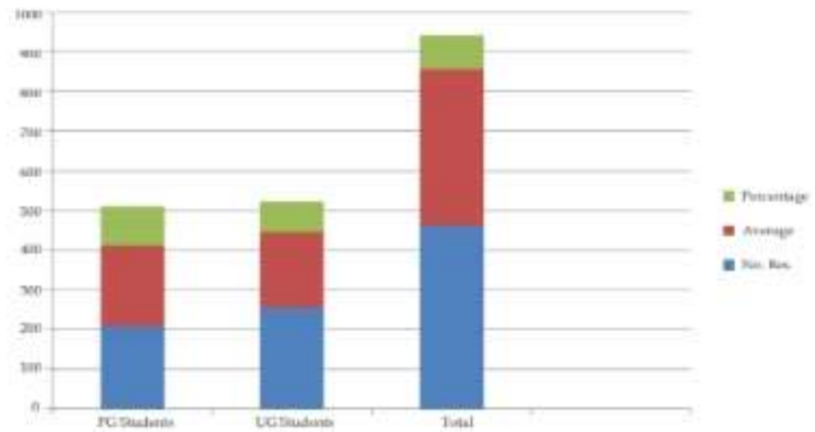

Fig. 1: Relationship between status of Students and Library usage

वरील तक्ता आणि ग्राफ वरून असे निदर्शनास येते कि, 207 उत्तरदाते पीजीचे विद्यार्थी आहेत. त्यांच्या ग्रंथालय वापराच्या स्कोअरची सरासरी पातळी 207 प्रतिसादकर्त्यांपैकी 203.28 आहे, 203 उत्तरदात्यांचे गुण सरासरीपेक्षा जास्त आहेत. यूजी विद्यार्थ्यांचे 253 उत्तरदाते आहेत. त्यांच्या ग्रंथालय वापराच्या गुणांची सरासरी पातळी 191.80 आहे. त्याचबरोबर तक्ता 1 वरून हे लक्षात येते की पीजी विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादकर्त्यांचा सरासरी ग्रंथालय वापर सर्वाधिक आहे. नमुना प्रतिसादकर्त्यांचे वितरण त्यांच्या विद्यार्थ्यांची स्थिती आणि ग्रंथालयाच्या वापरानुसार टेबलमध्ये सादर केले आहे.

तक्ता 2: नमुना उत्तरदात्यांचे वितरण त्यांच्या विद्यार्थ्यांची स्थिती आणि कर्मचाऱ्यांच्या ग्रंथालय वापरानुसार

अ.क्र.	विद्यार्थी स्थिती	ग्रंथालय वापर			
		कमी	मध्यम	उच्च	एकूण
1	पीजी विद्यार्थी	32 (7.72)	128 (30.92)	47 (11.35)	207
2	युजी विद्यार्थी	43 (8.49)	180 (35.57)	30 (5.93)	253
	एकूण	75	308	77	460

मध्यम स्तरीय ग्रंथालय वापर असलेल्या प्रतिसादकर्त्यांची टक्केवारी युजी विद्यार्थ्यांमध्ये सर्वाधिक आहे. त्याचबरोबर पीजी विद्यार्थ्यांमध्ये मध्यम वापर असलेल्या विद्यार्थ्यांची टक्केवारी ३०.९२% असल्याचे वरील तक्त्यावरून निदर्शनास येते.

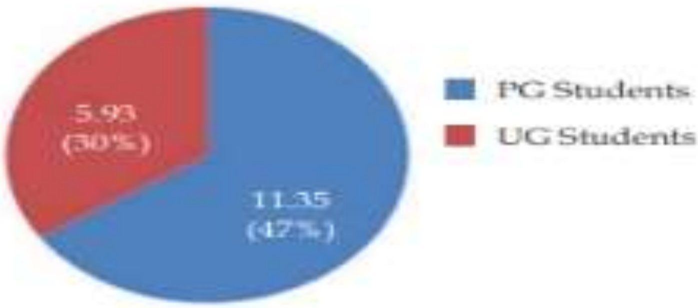

Fig. 2: The percentage of respondents with high level of library usage

सारांश

सदर अभ्यास दर्शवितो की प्रतिसाद देण्यामध्ये बहुसंख्य महिला उत्तरदात्या पुरुष प्रतिसादकर्त्यांपेक्षा उच्च प्रवीण आहेत. असे आढळून आले आहे की शहरी भागातील बहुसंख्य प्रतिसादकर्त्यांना ग्रामीण भागापेक्षा ई-संसाधनांबद्दल जास्त माहिती आहे ICT चा वापर बहुसंख्य पदवीधर विद्यार्थ्यांकडून असाइनमेंट उद्देशासाठी आणि संशोधन कार्यासाठी केला जातो. असे दिसून आले आहे की बहुसंख्य उत्तरदाते माहिती संप्रेषण आणि तंत्रज्ञानावर आधारित ई-लर्निंग सेवांबद्दल अत्यंत जागरूक आहेत. संशोधनाच्या निष्कर्षांच्या आधारे, ICT आधारित संसाधनांचा वापर करून संशोधन लेख लिहिण्याबाबत ज्ञान आणि कौशल्ये विकसित करण्यासाठी स्वतंत्र कार्यशाळा आयोजित करण्यात यावी असे सुचवण्यात येत आहे. पूर्वीच्या काळात, वापरकर्ते त्यांच्या शैक्षणिक हेतूसाठी माहिती गोळा करण्यासाठी मुख्यत्वे मुद्रित संसाधनांवर अवलंबून होते. परंतु, आज, आयसीटीमधील प्रगती वापरकर्ता समुदायाला माहिती सहज मिळवण्यास मदत करते. ई-पुस्तके, ई-जर्नल्स, ऑनलाइन डेटाबेस अशा विविध स्वरूपात माहिती उपलब्ध आहे. या अभ्यासात, ऑनलाइन डेटाबेसवरील जागरूकता पातळी उत्तम प्रतीची असल्याचे आढळून आले. म्हणून, असे सुचवले जाते की ग्रंथालय वापरकर्त्यांना त्यांचे ज्ञान आणि कौशल्ये सुधारण्यासाठी ICT-आधारित ग्रंथालय संसाधने, विशेषतः ऑनलाइन डेटाबेसमध्ये प्रवेश करण्यासाठी चांगले प्रशिक्षित केले जावे.

संदर्भ-सूची

1. Adetoro N. Alternative formats are available and utilized by visually impaired students in Nigerian secondary schools. Asian Journal of Information Science and Technology. 2011 Jan-Jun;1(1):63–68.
2. Ahmed N and Fatima N. Usage of ICT products and services for research in Social Sciences at Aligarh Muslim University. DESIDOC Journal of Library and Information Technology. 2009 Mar;29(2):25-30
3. Baer William and Li Lish. Library and information use patterns are used by engineering faculty and students. American society for engineering. 2009.
4. Murugesan N and Balasubramani. Application of ICT-Based resources and Services in research and development Libraries in Tamil Nadu. An Analytical study. European Journal of Social Sciences, 2011;23(1):157–64.
5. Shanmugam AP. Utilization of E-resources and Services by PG Students, Research Scholars, and Faculty Members of Arts and Science Colleges, Coimbatore, Tamil Nadu A Study research journal of information science and technology. 2014 JanJun;1(1):65–69.
6. Shanmugam AP. Impact of ICT-based resources and services in arts and science colleges affiliated to Bharathiar university, Coimbatore SALIS Journal of Information Management and Technology. 2013 Jul-Dec;4(2):21–24.